

XVI. YÜZYIL VE SONRASI BATI AVRUPA ÜLKELERİ KAMU YÖNETİMİ TARİHİNE İLİŞKİN NOTLAR — ÇAĞRIŞIMLAR

— II — (*)

EĞİTİMİN LAİKLEŞTİRİLMESİ — ÜNİVERSİTELER VE DEVLET

İl Han ÖZAY (**)

XVII. yüzyıla “eğitimde devletçilik çağı” denilir. Ama bunun tohumları XVI. yüzyılın sonundan önce, mutlakiyet idareleri altında atılmış, hatta yeşermiştir bile. O zaman başlatılanlar, Jansenistlerin, başlıca etkinlikleri eğitim alanında olan jezüit papazlarını okullardan ve toplum yaşamından silip atmak için giriştikleri yıldırıcı savaşım sonunda ileri boyutlara ulaşmıştır. Son aşamada, aydınlanma döneminde, başka bir deyişle jezüitlerin okullardan kovulmalarından sonra, daha da ileri gidilmiş, din adamlarının yetiştirilmeleri ve giderek meslek içi eğitimleri için “Seminerler” kurulmuş, bu arada pek doğal olarak buralarda ve buralar için öğretim elemanları da yetiştirilmeye başlanmıştır.

Acaba ne olmuştur da, Devlet, gittikçe artan bir kararlılık, kapsam ve bilinçle eğitim hizmetlerinin başlangıçta yürütülmesini değilse bile yönlendirilmesi ve denetimini, sonunda da idaresini kendi ve kamunun yararı amacı ile üstlenmiştir.

Bilindiği gibi Ortaçağ düşünüyü özellikle Kilise'nin öğretisi ve otoritesine dayanmakta idi. Ancak matbaanın icadı ile, kültür yüzyılları

(*) Bu notların birinci bölümü İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi (İHİD), Yıl 1, Sayı 2, Ağustos 1980, s. 73'te yayınlanmıştır.

(**) Doç. Dr. İl Han Özay, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İdare Hukuku öğretim üyesidir.

boyu kabuledilegelmiş dogma ve çerçevesinden kurtulma, ortak mal haline gelme, “insancıllaşma” eğilimi göstermeğe başlamıştı. Yani, yaşanan dünya, insan ve sorunlarına yaklaşımda yeni bir bakış açısı olan yeni birşeyler doğmuştu: *Rönesans ve Hümanizma*.

Özgür ve yoğun yaşam, Ümanistik ve bilimsel incelemelerin hız ve önem kazanması ile basının yaygınlaşması, uhrevi ve kültürel gereksinmelerde derinlemesine yenilikler yaratmış, sonuçta Ortaçağın eksik, hemen hemen yok denecek kadar zayıf, evlerde verilen dersler düzeyinde kalan okul düzen ve örgütlenmesinin salt niteliksel yetersizliği de gün yüzüne çıkmıştı.

Bu yeni gereksinmeler karşısında, sadece bir değişiklik ve yenileştirme değil, gerçek bir “kopma” da zorunlu hale gelmekteydi. Evet, gerçi eleştirisel davranışlar içine girilebilmiş olması sayesinde aynı zamanda “laikleşme” de düşün alanında başlatılmıştı, ancak, günlük yaşam diliyle söylenecek olursa, yeni düşün, entellektüel ve spiritüel akımları izleyebilme olanağı bulan ve eskisine oranla herhalde çok daha kalabalık olan “öğrenciler”in istemlerine hem nitelik hem de nicelik bakımından cevap vermek zorundaydı.

Basının ve basılı yapıtların hızlı artışı, yeni düşünce akımlarının ortaya çıkması ve güçlenmesi yanında, öğrenme ve hep daha fazla öğrenme gereksiniminin o zamana kadar bundan uzak ve ayrı kalmış bulunan sosyal katmanlar arasında da duyulmağa başlanmasına neden olmuştu.

Aniden oluverdiği için değil fakat boyutlarını belirlemek için birdenbire denilebilecek kadar kısa bir “oluşuverme” süreci içinde gözönünde bulundurulması gereken ne kadar çok şey çıkmıştı ortaya.

Matbaanın bulunması herkesin istediği kitapları alabilmesine olanak sağlamıştı. Üstelik bu “geniş ve çeşitli kültür”ü seven, onu yeni kuşaklara da aktarmak isteyen yeni bir toplum vardı. Okulların sayılarının arttırılması ve yaygınlaştırılmaları öyle bir gereksinim olmuştu ki, Kilise bile, Trento Konsili’nde (1545-1549 — 1551-1552 — 1562-1563) yeni “Seminer”ler düzenleme kararı almıştı.

Bu çok büyük ölçülere ulaşan yeni sosyo-kültürel olgu karşısında harekete geçmek, yeni anlayış ve deneyler sonucu ortaya çıkan öğretim ve eğitim yöntemlerini uygulamak, okulların nitelik ve nicelik

bakımından yetersiz kalmaları karşısında önlemler almak gereksinimi doğmuştu.

Katolik Reformasyonu etrafındaki dinsel tartışmalardan yavaş ve her derece ve düzeyde yeni okulların kurulması gereği, Martin Luther'e (1483-1546) "nitelikli öğretim üyeleri sağlamak için harcanacak para, savaş gereçleri ya da yol ve köprülerin yapılması için harcanmakta olanlardan çok daha yararlıdır" dedirtebilmişti.

Bütün bunların yanında ve ötesinde, Devletin, teknik nedenlerden ötürü değil, toplum yaşamının bu artık önem kazanmış kesiminde kendini göstermesi zorunluluğunun sonucu bir yükümlülük ve *ödev-görev* olarak eğitim alanına karışması asıl ve başlıbaşına önemli oldu. Bunu sağlayan da, bir yandan hükümet edenlerin yararının, okulların İdare dışında bir güç olan Kilise'nin sultasına terkedilmesi ile çelişmesi, öte yandan Devletin yeni okullar açması ve giderek ana babaları çocuklarını okula gönderme konusunda zorlaması istek ve ihtiyacının gelişmesiydi.

Üstelik o zamanlara kadar Devlet sadece üniversitelerle ilgilenmişti. Örnek olarak "Le bel/Güzel" namıyla anılan Fransa kralı Philippe IV (1263-1314) gösterilebilir. Nitekim Güzel Filip Orleans'lı "doktorlar" ve öğrencilerin bir araya gelerek bir "üniversite" oluşturmalarını¹ kabul etmemişse de, 1312 yılında Medenî Hukuk ve Kilise Hukuku kürsüleri kurarak öğrencileri koruması altına alıyordu, kendi sözleri ile: "Yeter ki okusunlar..."

Değişen değer yargıları, kültürün laikleşmeye ya da laikleştirilmeye başlaması, Reformasyon yanlılarının baskısı ve yeni kuşakların kafa yapıları üzerinde etkili olma arzusu o zamana kadar görülen olgudaki "Çekimselik"i değiştiriyordu. Devletin bu alana karışmaya başlaması, okul hizmetlerini üstlenmek kamusal eğitimin kuruluşunun hoşgörülmesi, hatta istenmesi sadece politikacıların arzu ve hevesi değildi. Her kökenden ve düzeyde eğitimciler de buna önyak olmakta ortaktılar.

1) İtalyan tarihçilerine göre dünyanın ilk üniversitesi ya da günümüzdeki ölçülere en yakın hale gelmesi XI. yüzyılın hemen başlarında Irnerio tarafından oluşturulan ve "Studium" denilen Bologna Üniversitesidir. CALASSO F., *Medic Evo del Diritto*, Milano - Giuffré, 1954, pp. 503-520.

Paris Parlömanının 1573 tarihli bir kararı ile takınmış olduğu tavır artık tek örnek olmaktan çıkmaktaydı. Nitekim Parlöman, sözkonusu kararında, Üniversitenin ayrı bir varlık olduğunu kabul etmiş ve Kilisenin değil de Krallığın otoritesine bağlı olduğunu ileri sürmüştü. Devletin bu alana el atmasının sadece hukuka uygun değil aynı zamanda gerekli olduğu da kabul edilmekteydi. Örneğin Fransa'da, ünlü politika adamlarından Jean Bodin (1530-1596) okulları Devletin ya da yerinden yönetim idarelerinin kurmaları ve çalışmalarını istiyordu. Bodin, o zamanlar için dinsel konuların bölücü etkilerini vurguluyor ve genç kuşağın düşün alanında birleşmesinin ancak bu yolla sağlanabileceğini savunuyordu. Aynı şekilde Toulouse'lu Pierre Gregoire da, okullar, eğitim ve öğretim üyelerinin idaresinin Devlete ait olduğunu vurgulamakta ve "gerçekten üstün yetenek ve değerde olan az sayıda öğretim üyesine çok iyi, para vermek, orta karar birçoklarına az para vermeye yeğlenmelidir" diyordu. Aşağı yukarı aynı şeyler Almanyada da söylendiği gibi, bir çok İngiliz ve İspanyol yazar ve düşünürü de aynı kanıyı paylaşıyorlardı. Luther ve çok bilge kültür danışmanı Melanchtoon'un (1497-1560) uzun süreden beri yapageldikleri "okul istemek" gibi Calvin (1509-1564) ve izleyicileri de gerçek dinin öğrenilebilmesi için bunun zorunlu hale getirilmesi arzusunu hükümdara iletmekteydiler.

Herhangi bir doktriner dürtüden bağımsız olarak Fransa kralı Henri III (1551-1589), 1572 yılında üniversite yönetimini üstleniyor, ya da üstlendiğini söylüyordu. 1598 de ise Henri IV (1553-1610) Paris Üniversitesinde genel bir reforma girişerek *Üniversiteyi laikleştiriyordu*. Bu arada belki salt duygusal olarak, belki de bir politik hesap sonucu, gerek öğretim üyelerinin gerekse öğrencilerin dinsel ödevlerini yerine getirme konusunda sıkı yükümlülüklerine dokunmuyordu.

İngiltere'de de, Tudor soyu bir yandan Krallığın "iki üniversitesi" ile ilgilenirken, bir yandan da, 1548'de "Chantrier Act" ile genel olarak tüm okulları bu ilgi alanına alıyorlar ve bu arada kaldırılmış bulunan dinsel kuruluşların gelirlerinden elde edileni gençliğin eğitimine özgülüyorlardı. 1554'te çıkarılan bir başka yasa ise, bütün Krallık toprakları üzerindeki orta dereceli okulların kuruluş ve yönetimini düzenleyecek olan yönetmelikler ve işlemler yapma konusunda Kraliçe Mary I'i (1516-1558) yetkili kılmaktaydı. Bu arada aynı Kraliçe, önceleri katolik din adamları tarafından yönetilen ve kapatılmış

bulunan okulları yeniden açıyor, Elizabeth I'in (1533-1603) hüküm sürdüğü dönemde ise bunun tamamen tersi bir gelişme ile öğretim yeniden anglikan din adamlarının kesin tekeline sokuluyordu.

Henry VIII (1491-1547), 1535 yılında Oxford ve Cambridge üniversitelerine karşı duyduğu derin yakınlık ve lütfun bir göstergesi olarak, bunların birer "korporasyon" olmalarını sağlıyor, böylece bundan sonra, bilimin gelişmesi ve kötülüklerin yok edilmesi yolundaki uğraşlarında bu üniversitelerin daha büyük bir "prestij"den yararlanabilmelerini olanaklı kılıyordu.

Reform ve Katolik Reformasyonu, bir yandan üniversitelerin çoğalmasına yardımcı olurken öte yandan buralarda gösterilen öğretile- rin de denetlenmesini istemekte ve sağlamaktaydılar. Örneğin Tudor soyu, "Hanedanın üstünlük ve ayrıcalıklarının öğretim üyelerince kabul edildiği"ne ilişkin bir yemini gerekli görmekteydiler. Canterbury Başpiskoposu ise, daha alt düzeydeki okullarda öğretilenlerin bile "ortodoksluğu"nu izlemek ve denetlemek ile görevliydi. Dahası, 1582'de çıkarılan bir yasa ile, okullarda görevli öğretmenlerin dinsel yükümlülüklerini yerine getirip getirmemiş olmalarından dolayı okul idarecileri sorumlu tutulabiliyordu.

XVI. yüzyılda ortaya atılan fikirler arasında okullara devam zorunluluğuna ilişkin olanlar da vardı. Bu sadece Reformasyon öncüleri tarafından değil aynı zamanda bilge Roterdamlı Erasmus (1469-1536) tarafından da coşku ile desteklenmişti. Ancak bu konuda ilk uygulamanın 1619 yılında Saxonia-Weimar Dükü tarafından gerçekleştirilebildiği sanılmaktadır. Olayın en ilginç yanı ise kız öğrencilerin de aynı zorunluluğa bağlı tutulmalarıdır. Halbuki bunlar o zamana kadar ya evlerinde ya da rahibelerin bulunduğu manastırlarda eğitilirlerdi. Bundan başka Cromwell (1599-1658) tarafından çıkarılan ve Devlet okullarını yaygınlaştırmaya yönelik iki yasa da vardır. Bundan çok sonra, 1688-1689'un "Şanlı Devrimi"nden çok sonra, 1779 da yine bazı İngiliz yasalarının konformist olmayan protestanlara öğrenim özgürlüğü bahsettiğini, 1791 de de aynı özgürlüğün katoliklere bile tanındığını görüyoruz. Bunun gibi, üniversiteler arasında, bazan çok yüksek ücretler ödeyerek, en iyi hocaları kendilerine çekme yarışı; öğrencilere de yatılı yurtlar ve diğer bazı kolaylıklar sağlama çabalarının gözleendiği görülmekteydi. Buna karşılık, Hükümdarlar da kendi uyruklarına yabancı okullarda okumak ve öğretmeyi

yasak ediyorlardı. Okullar konusunda “Eski Düzen”in en büyük kurumu 1720 ile 1729 yılları arasında Sardunya Krallığı’nda gerçekleştirilen ve Napoleon sistemine modellik etmiş olandır. Sardunya Kralı Vittorio Amedeo II (1666-1732) okulları eskiden çok daha fazla ve iyi bir biçimde bir “instrumentum regni/hüküm sürme aracı”na dönüştürmüş ve eğitim politikası açıkça Devletin güçlenmesine ve sağlamlaştırılmasına yönelik bir hale getirilmiştir. İncelemeler, görüşmeler ve uzun çalışmalar sonucu gerçekleştirilen ve oldukça alçak gönüllü bir deyişle “Costituzioni universitarie/Üniversiteler anayasası” denilen bu reform, içerik bakımından adının ifade ettiğinin çok üstünde ve çok daha geniş kapsamlıydı. Bu reformun ana hedefi eğitimi *laikleştirmek* idi. Bunu sağlamak amacıyla ruhban sınıfının aldığı yardımları kaldırmak ya da sınırlamakla kalmıyor, aynı zamanda onların eğitim alanındaki tekellerine son veriyordu. O zamana kadar Devlet okulları hem çok az sayıda hem de düzey bakımından pek ahım şahım bir durumda değildiler. Yeni düzen ise çok daha muhteris, karmaşık ve organik idi. G. Quazza isimli bir ünlü yazarın dediği gibi “Vittorio Amedeo okulu kendi politikasının o zamana kadar olduğundan çok daha geçerli ve değerli bir aracı haline getirmek” istiyordu. Bu bakımdan, çıkarmış olduğu emirnamelerin gizlemediği amacının, kamu eğitimini en doğrudan ve sıkı bir biçimde denetlemek olduğu açıktır. Aynı zamanda üniversiteleri de, aksini hiç bir zaman iddia etme olasılığı bulunmayacak bir biçimde “Dine ve Saltanatın hizmetine aykırı olmayan sağlıklı bir öğreti” olarak görülen fikirleri yayma amacıyla kullanmak istemekteydi. Bu reform aynı zamanda bütün Krallık toprakları üzerinde eğitimin tekdüzeliğini sağlamaya yönelikti.

Torino Üniversitesinin idaresi Krala yakınlıkları ile tanınmış ve çok geniş yetkilerle donatılmış kimselere emanet edilmişti. Bunların yetkileri arasında hocaların atanması ve sadece öğrencilerin değil öğretim üyelerinin de disiplin bakımından gözlenmeleri vardı. Hocalar o zamana kadar olduğundan biraz daha fazla maaş alıyorlardı. Buna karşılık o zamanlara kadar Papa Pius IV’ün (1499-1565) 1564 yılında yürürlüğe sokmuş olduğu “Fede/İman” yeminini değil de, görevlerini yerine getirirken Din ve Tac’ın haklarından esinleneceklerine ilişkin bir yeminle yükümlü tutuluyorlardı. Ayrıca, belli aralıklarla gerek derslere devam, gerekse dinsel yükümlülüklerini yerine getirdiklerini belgelerle kanıtlama yükümlülüğü altına da sokulmuş-

lardı. Öğrencileri için ise özel dosyalar yapılmıştı. Öğretim üyeleri öğrencilerin “bütün yetenekleri, oturdukları evleri, kendilerine bakan kimseleri” araştırarak bu dosyalara not ederlerdi. Hatta, öğrencilerin konuşmaları “Hazine Avukatı” adını taşıyan ve bir bakıma bizdeki “öğrenci müfettişi” ne benzer kimseler tarafından izlenir ve dinlenir, eğer “aklı selim yolu ve ahlâkî durumunda sapma”lar görülür ise “Conservatore/Tutucu” haberdar edilirdi.

Şurası da bir gerçektir ki, böylesine bir düzen Scipione Maffei (1675-1755) gibi, bu reformun kotarılmasında büyük bir inanç ile katkısı bulunanları tatminden çok uzak idi. Maffei, belki de Medici’lerin Floransası’nı kastederek, bu Reformun Piemonte’ye “diğer katolik ülkelerde” teneffüs edilmekte olan o içden özgürlük havasını” getireceğini, “dehalar için bir sığınak” olacağını, “Ulusun büyük bir çoğunluğunu, kör ve kaba asırların karanlığından arta kalanlardan temizleyeceğini”ni sanıyordu. Buna karşın, aksi görüş ve direnmelere rağmen 1729’da çıkarılan sonraki “Üniversite temel yasaları”nda da Krallık yönergeleri yeni ve önemli bazı unsurlarla yineleniyordu.

Bu yeniliklerde Kralın ülkenin kültürel yaşamını doğrudan kontrolü vurgulanıyordu. Bu işleve yardımcı olarak, Hükümet adamları ve görevlileri yanında, eğitim alanına mensup olanlar, yani “dört Fakültenin Dekanları” da görevlendirilmişlerdi. Düzenin sağlanması yanında, pek doğal olarak kültürün yaygınlaştırılması ve öğrenimin ciddiyet kazanması da ulaşılan hedeflerdendi. Çok önemli ve kötümser tahminleri yalanlayacak nitelikte olanı, çeşitli kentlerde 36 adet Üniversiteye hazırlama Krallık okulunun açılmış olmasıydı. Buna karşılık Torino’da “üniversitede okutulan bilim ve sanatlardan hiç birinin başkaları tarafından okutulması”na izin verilmiyordu. Aynı şekilde, başka kentlerde de, “üniversite mezunu ya da öğretim üyesi olmayan” kimselerin bu alanda faaliyette bulunmaları yasaklanıyordu. Başka bir deyişle, Kral, o zamana kadar bu işi tekel olarak yürütmüş bulunan Jezüit ve diğer din adamlarına bu faaliyeti yasaklamış oluyordu. Böylece “yararlı eğitimde tekdüzelik ve Krallığın her yanındaki okullarda öğretiyöntem açısından karşılıklı uyum” gerçekleştirilmiş oluyordu.

*
**

“Notlar”ın laik eğitim, üniversiteler ve Devlet ile ilgili kısımları buraya kadar. Görüldüğü gibi “Çağrışımlar” da yok. Ama belki

de, yüksek öğrenim konusunda son düzenlemeler karşısında *tümü* bir çağrışım. Eğer “Notlar” akla bu düzenlemeleri getiriyor ise, ya da bu düzenlemeler “Notlar”la çağrışım yapıyorsa pek de hayra sayılmaz. Ancak, beterin beteri var misali, o zamanlar da tüm bu “reform yasaları” karşısında hatıra gelen belki de Roma’lı ünlü bilgin ve ozanın şu sözleri olmuştur:

“Topluma en büyük ihanet kötü yasalar yapmaktır.”

Marcus Tullius CİCERO (M.Ö. 106 - 43)